

Opinia o osiągnięciu habilitacyjnym i dorobku naukowym dr Justyny Krocza

Dorobek p. dr Justyny Krocza zarówno w jego całości – związanej także z cenną, wyróżnioną pracą doktorską o filozofii wszechjedności Pawła Florenskiego (r. 2015), a i z pracami magisterskimi (filologiczną, dotyczącą Grzegorza Palamasa, oraz filozoficzną, dotyczącą Fiodora Dostojewskiego, zestawionego z Albertem Camusem) – jak i ze szczególnie tu ważnym okresem po obronie doktoratu, uważam za wartościowy, szeroki, jak najbardziej uzasadniający starania o uzyskanie samodzielności naukowej, a więc stopnia doktora habilitowanego.

Bardziej szczegółową ocenę tego dorobku powinienem rozpocząć, i na tym skupić największą uwagę, od głównego, wskazanego przez samą habilitantkę osiągnięcia, którym jest książka *Kultura filozoficzna dawnej Rusi (XI-XIII wiek)*, wydana w roku 2020 w Wydawnictwie IFiS PAN. Książka poprzedzona została dziewięcioma artykułami, dotyczącymi wprost albo przynajmniej pośrednio tematyki późniejszej książki habilitacyjnej. Niektóre z tych tekstów zostały wykorzystane w książce, co habilitantka odnotowuje i co zaświadcza o systemowości, efektywności, staranności i szerokim horyzoncie jej wieloletnich poddoktorskich zainteresowań badawczych. Wspomniane artykuły ukazywały się w latach 2015-2020 między innymi w tak cenionych czasopismach jak „Konstantinove listy”/”Constantine’s letters”, „Roczniki Humanistyczne” (KUL), „Teologia i Człowiek. Kwartalnik Wydziału Teologicznego UMK”, „Вече. Журнал русской философии и культуры”, „Przegląd Filozoficzny”, „Logos i Ethos” czy „Studia Ceranea”; w jednym przypadku publikacja miała miejsce w pracy zbiorowej (pod redakcją M. Orczykowskiej). W trzech przypadkach artykuły opublikowane zostały w pismach anglojęzycznych, a w jednym – w piśmie rosyjskim.

Książka habilitacyjna p. dr Krocak jest kolejnym ważnym osiągnięciem polskich badań nad filozofią rosyjską (czy ujmując to nieco ogólniej i mniej rygorystycznie: nad rosyjską myślą filozoficzną). Są one całkiem spore, znaczące ilościowo oraz jakościowo, i na przykład prof. Siergiej Chorużyj uważał, że w zakresie międzynarodowych badań nad myślą rosyjską zdobycze polskie plasują się na drugim miejscu, tuż za osiągnięciami amerykańskimi (z tym że osiągnięcia amerykańskie właściwie we wszystkich dziedzinach badań naukowych, także humanistycznych, są największe, niejako bezkonkurencyjne, i konkurencja rozpoczyna się w istocie od pozycji drugiej). Intensywny i owocny rozwój tych badań ma miejsce zwłaszcza od lat 90-tych XX wieku, a inicjatorem, „założycielem” tych eksploracji był oczywiście Andrzej Walicki, a także Andrzej de Lazari oraz Włodzimierz Rydzewski, i to oni określili właściwie międzynarodowy standard polskich badań nad filozofią rosyjską. Powstała tu spora ilość monografii książkowych, prac zbiorowych, artykułów, także przekładów, które penetrowały wszystkie właściwie przestrzenie filozofii rosyjskiej, przede wszystkim jednak rosyjskiej filozofii religijnej i przede wszystkim myśli XIX oraz XX-wiecznej, aczkolwiek nie wyłącznie; również myśl wcześniejsza i również dystansująca się od sfery religijnej rosyjska filozofia społeczna i polityczna – zarówno w wersji rewolucyjnej, jak i liberalnej – znalazły sobie niemałe grono badaczy.

Książka p. dr Krocak aktywizuje, a przynajmniej stawia istotny krok do przodu w odniesieniu do problematyki, która pozostaje nieobecna czy może raczej marginalna w przestrzeni polskich (a także zresztą i rosyjskich, jak i międzynarodowych) poszukiwań filozoficznych. Myśl staroruska czy rosyjska filozofia średniowieczna pozostaje daleko w tyle za osiągnięciami filozoficznymi rosyjskiego wieku XIX, który zazwyczaj wskazuje się jako miejsce spóźnionych narodzin filozofii rosyjskiej (najczęściej w postaci spektakularnego wystąpienia Piotra Czaadajewa, aczkolwiek niekiedy przesuwana się ten moment nawet do Sołowjowa i II połowy XIX wieku, choć istnieje też wersja przesuwająca te narodziny do połowy wieku XVIII i wiążąca je z Grigorijem Skoworodą), szybko wszakże nadrabiającej stracony dystans, a nawet potrafiącej niekiedy inspirująco i odświeżająco oddziaływać na filozofię europejską. Na tym tle myśl staroruska prezentuje się nadzwyczaj skromnie, i to zarówno ze względu na treści własne, jak i w ujęciu porównawczym

wobec właśnie owego znakomitego rozwoju rosyjskiej myśli filozoficznej w wieku XIX (czy nawet już w II połowie wieku XVIII). Również zestawienie ze średniowieczem zachodnioeuropejskim uświadamia w sposób oczywisty wstępne dopiero aspiracje średniowiecza ruskiego do dojrzałej kultury filozoficznej.

Zarazem wszakże każda synteza dziejów filozofii rosyjskiej zdaje sprawę – choćby krótko i sygnalnie – ze swych X-XI-wiecznych zaczynów czy ówczesnych zjawisk przygotowawczych, których cechą jest pewna charakteryzująca każde początki niedojrzałość i naiwność, choć też spontaniczność i inicjacyjność. Każde zjawisko kulturowe wskazuje i przywołuje w związku z tym swoje pierwocyny, nawet jeśli ich potencja intelektualna i koncepcyjna jest ograniczona; czyni tak również choćby w imię swej „encyklopedycznej” pełni. Trudno pod tym względem nie docenić książkowego osiągnięcia p. Krocak, która jest w pełni świadoma, że w interesującym ją okresie da się zidentyfikować co najwyżej „elementy myślenia filozoficznego” (s. 9), że zdobycze w tym zakresie ewentualnie można uznać za tylko „w pewnej mierze filozoficzne” (s. 23), za „niezaawansowane” (s. 133), za „raczej protofilozoficzne niż filozoficzne” (s. 188). Ale też słusznie habilitantka uznała jakiś czas temu, że szerokie i owocne polskie filozoficzne rosjoznawstwo powinno mieć świadomość i przypominać sobie co jakiś czas w sposób uporządkowany o owych „protofilozoficznych” zaczynach rosyjskiej filozofii. Zwłaszcza, że w tych zaczynach znajdujemy zagadnienia z zakresu ascetyki i mistyki chrześcijańskiej, estetyki, etyki i antropologii (z czego p. Korczak wnikliwie zdaje w książce sprawę), które wydają się pewnym trwałym osiągnięciem ludzkiej kultury i które potrafią po latach i wiekach znajdować energicznych i nowatorskich badaczy oraz entuzjastów.

Ta ostatnia kwestia ma spore odniesienie i zastosowanie do kultury rosyjskiej, w której już dużo później, w XIX i XX wieku powracano do zjawisk i idei wprawdzie nieco zapomnianych, wręcz archaicznych czy archeologicznych, ale dysponujących potencjami dawniej nie do końca wykorzystanymi, a „dziś” mogącymi stać się oryginalną rezerwą, niekonwencjonalnym i inspirującym wkładem kultury czy ducha rosyjskiego do skarbcza uniwersalnego. Chodziłoby tu o takie zjawiska lub idee jak jurodiwy, *sobornost'*, Moskwa – Trzeci Rzym czy ikona (filozofia i teologia ikony), które właściwie „rozkwitały” w wieku już właśnie XIX i XX, niekiedy niemal na

naszych oczach, zdobywając sobie pozycję klasyczną we współczesnej humanistyce (ikona, refleksja nad ikoną) lub rolę wyjątkowej, oryginalnej, niezastępowalnej inspiracji filozoficznej (chodziłoby tu zwłaszcza o książkę Cezarego Wodzińskiego o jurodiwym). Również *sobornost'* i Moskwa – Trzeci Rzym znajdują sobie współczesnych, niekiedy przekonujących, niekiedy kontrowersyjnych, wyznawców.

Niewykluczone, że myśl staroruska mogłaby odegrać również rolę takiego niewyeksplotowanego dawniej swoistego aspektu czy zjawiska kultury rosyjskiej, mogącego zostać na nowo odkrytym i ożywionym w kontekście już najbardziej współczesnym (jak właśnie ikona czy jurodiwy). Wydaje mi się, że p. Krocak mniej czy bardziej świadome sygnalizuje w swej książce takie ewentualne perspektywy, aczkolwiek nie podejmuje jakiegś intensywniejszej walki o wskazanie i nakreślenie takich współcześnie brzmiących i rozwijalnych idei, motywów, elementów myśli staroruskiej. Nie jest może tak, że nie ma tego w książce w ogóle (jest więc na przykład sprawa mądrościowego filozofowania, kwestia serca jako władzy poznawczej, kwestia ikony, kniżnika jako postaci analogicznej do ikonopiscy, tegoż kniżnika jako prefigury rosyjskiego inteligenta, tematyka różnych postaci estetyzacji przyrody czy wreszcie pochwała „rzeczy małych” i „małych zadań” – s. 11, 66, 73, 129, 135, 137, 160-161, 208), jednak habilitantka raczej poprzestaje tu na roli sprawozdawcy i obiektywnego analityka (która to rola w filozofii nie jest przecież konieczna i jedyna) i nawet jej w tym względzie odwołania w ostatniej części książki do słowianofilów i Florenskiego wydają mi się zdawkowe, skromne, nieprzekonujące, pozbawione niezbędnego tu impetu intelektualnego i historycznego. Moim na przykład zdaniem, za taką rezerwę do wykorzystania możnaby uznać zaskakująco dojrzały i wyrafinowany intelektualnie, słynny tekst Hilariona *Słowo o prawdzie i łasce* (omawiany między innymi na stronach 115-117, 178-182). Trudno jednak wskazać w książce p. Krocak kolejne tego rodzaju inspirujące zjawiska, co w jakiejś mierze jest winą samej autorki i wiąże się z pewną ogólniejszą wątpliwością, dotyczącą jej pracy.

W tytule książki czytamy mianowicie, że rzecz dotyczy *Rosji (XI-XIII wiek)*, co autorka objaśnia we *Wstępie*: „Praca obejmuje okres od XI do XIII wieku, który powszechnie nazywany jest okresem Rusi Kijowskiej”, i w ogóle „dawna Ruś” to w książce tyle, co „Ruś Kijowska, państwo kijowskie” (s. 12) i – stwierdza dobitnie

autorka – „takie rozumienie dawnej Rusi obowiązuje w tej pracy” (s. 15). Jednak w literaturze przedmiotu określenia „dawna Ruś”, „Ruś średniowieczna”, a także „myśl staroruska” (a je wszystkie autorka odnosi do okresu między XI a XIII wiekiem i stale się nimi posługuje) stosowane są do okresu szerszego, mianowicie między XI a XVI (a nawet XVII) wiekiem, zaś okres Rusi Kijowskiej (XI-XIII wiek) jest ujmowany nie jako odrębna jakość historyczna czy kulturowa, ale jako ewentualnie podokres owej szerszej (XI-XVII wiek) epoki dawnej Rusi i myśli staroruskiej. Takie ujęcie tej sprawy znajdujemy u wielokrotnie przywoływanych przez habilitantkę Dymitra Lichaczowa, Wasilija Zienkowskiego, Borysa Jakowienki czy Georgija Fłorowskiego. Na s. 21 habilitantka odnotowuje książkę Hanny Kowalskiej *Kultura staroruska XI-XVI w. Tradycja i zmiana*, zaś w *Autoreferencie* odwołuje się do „monumentalnej pracy Gerharda Podskalskiego *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*” (przy czym w książce p. Krocza ta druga pozycja nie pojawia się); o obydwu książkach autorka pisze jako podejmujących nieco inną niż ona przestrzeń problemową, natomiast pomija zupełnie kwestię czasowej kwalifikacji tego, czym jest dawna Ruś i stanowisko obydwójga przywołanych autorów. Tymczasem zestawienie tytułów wspomnianych książek z projektem habilitantki wyraźnie wskazuje, że w książce habilitacyjnej mamy do czynienia nie z dawną Rusią (bo ta sytuowana jest między wiekiem XI a XVI lub XVII), ale – skoro mamy ograniczyć się do okresu między wiekiem XI a XIII – z Rusią Kijowską (ewentualnie „Rusią przedmongolską”).

Wyodrębnienie i usamodzielnienie w ramach dawnej Rusi okresu XI-XIII wieku nie znajduje przy tym w książce p. dr Krocza przekonującego wyjaśnienia, nie zostają wskazane jakieś wyraziste cechy takiego wyodrębnienia. Trudno bowiem uznać za taką cechę wzmiankę o ewoluowaniu kultury teologicznej na Rusi „w odcień irracjonalistyczno-mistyczny” czy (za Billingtonem) o „«monastyzacji» społeczeństwa i zaniku kultury świeckiej” między XIV a XVI wiekiem (s. 113).

Zresztą autorka nie jest w stanie konsekwentnie trzymać się swojego ustalenia co do chronologicznej kwalifikacji dawnej Rusi i niejednokrotnie chcąc nie chcąc odwołuje się w toku narracji jako do „swojej” przestrzeni badań do wieku XIV (s. 59) czy wieku XV (s. 131, 214, w tym drugim przypadku w związku z afirmatywnym

stosunkiem do kultury staroruskiej Pawła Florenskiego). Zarazem – w rezultacie swojego wyboru takiej a nie innej chronologii – habilitantka zmuszona jest pomijać w swych analizach myśli staroruskiej tak ważne, wybitne i inspirujące (dla przyszłości, jak i dla przeszłości) postacie jak choćby powszechnie sytuowani w kręgu myśli staroruskiej Sergiusz z Radoneża, Nił Sorski, Josif Wołocki czy Teofan Grek.

Dodajmy, że poza wspomnianymi wyżej „klasycznymi” autorami, dawną Ruś czy myśl staroruską rozciągają po wiek XVI lub XVII także: Igor Jewłampijew w *Истории русской философии* (który pisze również w związku z interesującą nas sprawą o „rozkwicie kultury staroruskiej w XIV-XV wieku”), M. Gromow w haśle poświęconym staroruskiej myśli filozoficznej, zamieszczonym w encyklopedii *Русская философия* (gdzie okres XI-XIII wieku określany jest jako „kształtujący”, zaś okres XV-XVI wieku jako rozkwit myśli staroruskiej), Ryszard Łużny w przedmowie do poświęconej myśli staroruskiej antologii *Słowo o Bogu i człowieku*, Grzegorz Przebinda w haśle *Myśl staroruska* w I tomie słownika *Idee w Rosji*. Wydaje się każdym razie, że bez XIV-XVII-wiecznych swych owoców czy wzlotów myśli staroruska okresu XI-XIII wieku nie bardzo może aspirować do istotniejszych (prócz bycia źródłowym faktem historycznym) aspiracji i inspiracji wobec całości filozofii i kultury rosyjskiej. Choć też niewykluczone, że wobec aktualnej sytuacji politycznej i jej tendencji rozwojowej właśnie spojrzenie p. dr Korczak na myśl staroruską XI-XIII wieku będzie rozwijane, i to intensywnie (aczkolwiek wtedy zapewne pod nazewnictwem nie „dawno-ruskim” czy „staro-ruskim”, ale „kijowskim”).

Wszystkie powyższe uwagi i zastrzeżenia nie zmieniają faktu, że prezentacja zawarta w książce habilitacyjnej p. Krocak jest kompetentna, w wielu miejscach atrakcyjna, że książka jest bardzo dobrze zaplanowana, przejrzyste podzielona na rozdziały, że płynna lektura zaświadcza o pełnym panowaniu autorki nad przedmiotem i aspektami metodologicznymi wykładu. Cenne i satysfakcjonujące poznawczo wydają mi się również konceptualizacje i uporządkowania, dokonywane w książce: po pierwsze, na trzy modele światopoglądowe, występujące w myśli staroruskiej, czyli ascetyczny, teoretyczno-kontemplacyjny i intelektualistyczny (s. 15), i to w tym rytmie przejrzyste prezentowe są w książce główne koncepty czy podejścia filozoficzne w myśli staroruskiej; oraz po drugie, na trzy pola problemowe czy

zagadnienia filozoficzne, rozwijane w myśli rosyjskiej w badanym przez habilitantkę okresie: „kondycja człowieka i jego miejsce w świecie”, „zasada boska”, „sens historii”, czyli – ujmując to najkrócej – kwestie człowieka, Boga i historii (s. 133-134), co zresztą zdaje się w różnych konfiguracjach przyświecać całości rozwoju filozofii rosyjskiej.

Dodałbym, że książka jest starannie i atrakcyjnie wydana, że właściwie jest prawie bezbłędna pod względem redakcyjnym i edycyjnym, że pozbawiona jest irytujących błędów literowych i interpunkcyjnych, nagminnie występujących w wydawanych dziś książkach. Napisana jest dobrym, przejrzystym językiem, wręcz z lekkością, bez nadużywania terminologii fachowej; przynosi więc sporą satysfakcję czytelnicy. Może zgłosiłbym tu wobec autorki tylko jedną uwagę, że na stronie 26, a potem na stronie 217 występują półstronicowe właściwie identyczne fragmenty, będące zapewne mimowolnym skutkiem intensywnej pracy nad tekstem. Zarazem nie przywiązywałbym do tej niestaranności większego znaczenia; jest to rzecz, która zdarza się nawet bardzo doświadczonym autorom.

Niezależnie od podjętej wyżej z autorką dyskusji oceniam jej rozprawę habilitacyjną pozytywnie, jako ważny wkład w szerokie i raczej wymagające pole polskich badań nad filozofią rosyjską.

Również pozostałe elementy dorobku p. dr Krocak wydają mi się korzystnie świadczyć o jej zaangażowaniu w różne aspekty kariery naukowej i o jej zamiłowaniu wobec wybranej i zgłębianej problematyki filozoficznej. Obok wspomnianych już dziewięciu artykułach bezpośrednio albo pośrednio (ale znacząco) związanych z tematyką książki habilitacyjnej, p. dr Krocak jest autorką kolejnych dziewięciu tekstów, opublikowanych po uzyskaniu stopnia doktorskiego. Są to artykuły dotyczące Ernsta Radłowa, zestawienia Aleksieja Łosjewa i Tadeusza Zielińskiego, myśli Pawła Florenskiego, porównania hezychazmu i sufizmu, zestawienia Karola Marksa i Iwana Kiriejewskiego, opozycji rozum-rozsądek w słowianofilstwie, oddziaływania Łosjewa na Siergieja Awierincewa. Opublikowane zostały w czasopismach filozoficznych, w pracach zbiorowych oraz jako merytoryczne wstępy do książek, będących tłumaczeniami z języka rosyjskiego. Cztery spośród tych tekstów ukazały się w

wydawnictwach rosyjskich, w tym w prestiżowym periodyku „Соловьевские исследования”. Wszystkie artykuły związane są z filozofią rosyjską, ale penetrują różne jej zakresy i miejsca (a także dokonują komparatystycznych zestawień z myślą i kulturą nierosyjską), zaświadczać o różnokierunkowości zainteresowań habilitantki.

Jeszcze może efektowniej prezentuje się udział habilitantki w konferencjach naukowych. Było ich (po uzyskaniu doktoratu) aż 17, we wszystkich przypadkach były to poważne i prestiżowe przedsięwzięcia naukowe, a wśród nich odnotować zwłaszcza należy: dwa ogólnopolskie Zjazdy Filozoficzne, siedem konferencji rosyjskich oraz jedną ukraińską.

Wspomnieć należy także o kilku zagranicznych stażach i pobytach badawczych habilitantki, między innymi w Sofii, Kijowie, Petersburgu, Pradze i Moskwie. Dwukrotnie p. Krocak uzyskała też wsparcie grantowe dla swych przedsięwzięć badawczych i przekładowych. Jest bowiem tłumaczką dwóch ważnych pozycji z dziejów filozofii rosyjskiej: *Zarysu historii filozofii rosyjskiej* Ernsta Radłowa oraz fragmentów tomu Pawła Florenskiego *Moim dzieciom. Wspomnienia dawnych dni*. Godna podkreślenia i docenienia jest również działalność recenzencka habilitantki (sześć tekstów, między innymi w renomowanych „Slavia Orientalis”); recenzje odgrywały zawsze ogromnie istotną rolę w rozwoju i żywotności środowisk naukowych; dzisiaj działalność recenzencka raczej niestety zanika lub nabiera zupełnie innego charakteru (poprzedzającego publikację recenzowanego tomu lub tekstu).

Jeśli chodzi z kolei o osiągnięcia dydaktyczne p. Krocak, to związane są one z rozlicznymi i różnorodnymi zajęciami, prowadzonymi w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Zielonogórskiego, w którym habilitantka jest zatrudniona od 2015 roku. Są to zajęcia z Historii filozofii starożytnej i średniowiecznej, z Filozofii religii, z zakresu *nieeuropejskich idei filozoficznych, kultury bizantyjskiej, duchowości prawosławnej, wreszcie z klasycznego języka greckiego*. P. Krocak sprawowała poza tym opiekę nad trzema ukończonymi pracami licencjackimi (z tematyki patrystycznej), wygłosiła kilka gościnnych wykładów między innymi na Uniwersytecie w Kijowie, na Uniwersytecie Warszawskim, w Oddziale PAN w Poznaniu, w ramach zebrań

Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Uzyskała nagrodę w konkursie Oddziału PAN w Poznaniu na najlepszą pracę doktoranta w roku 2015, a także nagrodę zespołową (2016) oraz nagrodę indywidualną (2019) rektora Uniwersytetu Zielonogórskiego za osiągnięcia naukowe.

Biorąc to wszystko pod uwagę chciałbym stwierdzić, że rozprawa *Kultura filozoficzna dawnej Rusi (XI-XIII wiek)* spełnia w moim przekonaniu wymogi stawiane rozprawom habilitacyjnym i wraz z pozostałymi osiągnięciami naukowymi, dydaktycznymi, translacyjnymi oraz wydawniczo-organizacyjnymi dr Justyny Krocak uzasadnia wniosek o dopuszczenie jej do kolejnych etapów postępowania habilitacyjnego.

J. J. J. J. J.